

УДК 341.485(=163.41)(497.115)

DOI: 10.5937/pr84-58910

Оригинални научни рад

Политичка ревија

2/2025.

Vol. 84

стр. 285-312

*Ана Миловановић**

*Факултет за образовање учитеља и
васпитача, Универзитет у Београду*

СВЕТИ РАТНИЦИ СА КОСОВСКОМЕТОХИЈСКИХ ФРЕСАКА КАО УЗОРИ ЛУТАКА КОСОВСКОГ ЗАВЕТА

Сажетак

Предмет рада је проучавање светих ратника у фреско-сликарству на Косову и Метохији као узора за стварање позоришних лутака јунака Косовског завета. Циљ рада је представљање фресака на Косову и Метохији као оптималне инспирације за креацију лутака Косовског завета. Узорак су биле лутке ратника студената васпитача Факултета за образовање учитеља и васпитача у Београду креиране на предмету Драма и покрет. Коришћене су методе: дескриптивна анализа, анализе садржаја и компарације. Изложени су разлози одабира светих ратника као узора: светост као средишна државотворна идеја Срба и посебност српских ратника у средњем веку; јунаци Косовског завета као узорни свети ратници код Срба; изузетна уметничка вредност светих ратника на фрескама на Косову и Метохији. Представљени су универзални принципи креације лутака и посебни за лутке Косовског завета. Дати су примери лутака креираних по узору на свете ратнике на фрескама на Косову и Метохији. Закључено је да су

* Имејл адреса: ana.milovanovic@uf.bg.ac.rs; ORCID: 0009-0004-7145-5608.

студенти успешно пронашли своје стилске поступке у њиховом стварању.

Кључне речи: Косовски завет, позоришна лутка, фреско-сликарство на Косову и Метохији, јавајка, свети ратници, креација позоришне лутке, свети цар Лазар, Косовски јунаци као узорни свети ратници, студенти васпитачи

УВОД

У Србији „сваки нараштај и сваки друштвени слој на себи својствен начин доприноси изграђивању и одржавању косовског завета” (Bošković 2014, 28). Зато професор Ана Миловановић, од школске 2015/2016. године, када је почела да ради на Учитељском факултету у Београду (сада Факултет за образовање учитеља и васпитача), са студентима у оквиру предмета Драма и покрет припрема луткарске представе на основу српске народне књижевности највиших уметничких и моралних вредности, српских јуначких песама косовског циклуса (Milovanović 2019, 538). Ликови из песама косовског циклуса су ликови из Косовског завета, зато што „хришћанска, молитвено-монашка осећања Косовског завета су потка уткана у слојевиту епску основу”. Мотив Косовског завета је „уграђен и преобликован и у неким слојевима српске Народне књижевности, највише у епским песмама Косовског циклуса” (Radulović 2013, 137).

УЗОРАК ИСТРАЖИВАЊА

Иако је српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији у целини било највећа и непресушна инспирација за креирање свих позоришних лутака Косовског завета, ми смо се у овом истраживању усредсредили само на представе светих ратника у фреско-сликарству на Косову и Метохији.

Узорак истраживања представљале су одабране позоришне лутке из луткарских представа студената студијског програма за образовање васпитача Факултета за образовање учитеља и васпитача Универзитета у Београду, које су настале у оквиру наставе предмета Драма и покрет школске 2023/24 године (Milovanović 2024, 71). Позоришне лутке су одабране само по једном критеријуму – да

представљају ликове ратника из српских јуначких песама косовског циклуса, односно Косовског завета.

СВЕТИ РАТНИЦИ У ФРЕСКО-СЛИКАРСТВУ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Светост као средишна државотворна идеја Срба у средњем веку

Идеја светости била је у средишту програма српске средњевековне државе и цркве још од доба Немањића, односно од самог заснивања њихове светородне лозе. Суштинска одлика светости била је мучеништво, страдање за веру (и сама хришћанска црква саздана је на страдалништву светих мученика) (Роровић 2024, 3). Зато је и прослављање владара династије Немањић као владара светитеља утемељено на идеји о владару који је монах и светитељ. Стефан Немања је својом одлуком да напусти световни живот и замонаши се, засновао култ српских владара светитеља (Vuksan 2021, 143).

„Срби су успоставили идејне координате за које се, показало је време, испоставило да су трајне упоришне тачке њиховог идентитета. Та идентитетска својства српског народа, по којима је он постао препознатљив у хришћанској васељени, добила су најпотпунији израз у концепту светородне династије и светости народне цркве. Ова особена идеологија у основи је стварања сопствених светацких култова, као и сакралних топоса – места сећања – у колективној свести српског народа” (Роровић 2017, 81). „Опредељење за Царство Небесно налази се у самој основи, у сржи српске државне и културне традиције” (Radulović 2013, 131).

У српској владарској идеологији, поред идеје владара светитеља, владао је и идеал владара ратника. Код Срба је улога владара ратника била нераскидиво повезана са хришћанском побожношћу, која се показивала и кроз његову приврженост светим небеским ратницима. Пред велике битке и ратне походе, српски владари призивали су у помоћ свете ратнике (коњанике) – Светог Ђорђа, Светог Димитрија, Светог Теодора Тирона, Светог архангела Михаила. На симболичком плану исти смисао имају и речи из *Похвале кнезу Лазару* монахиње Јефимије:

„Сабери збор својих сабеседника, светих мученика, и са свима се помоли Богу који те је прославио; јави Георгију, покрени Димитрија, убеди Теодора, узми Меркурија и Прокопија и не остави четрдесет севастијских мученика, јер тамо где су они мучени војују твоја љубљена чеда, кнез Стефан и Вук” (Monahinja Jefimija 1989, 51).

Српски владари су својим светим заштитницима, небеским ратницима, посвећивали и у њихову славу подизали многе храмове. У Богородици Љевишкој, у спољној припрати у капелама крај катихумене „испричани су циклуси о животу светих ратника Георгија и Димитрија, као да су ктитори желели да укажу почаст заштитницима овоземаљских ратника, посвећујући им по један мали храм” (Babić 2007, 68). Првог међу светим ратницима, њиховог предводника, Светог архистратига Михаила прославља и новац краља Радослава на коме се налази (Vuksan 2021, 77–79).

Светост као посебност српских ратника у средњем веку

„Народе православни, оружаш ли се оружаш? Чиме се оружаш? Оружаш ли се као Енекови синови само материјалним оружјем... Само материјално наоружање, без духовног и моралног¹, смртоносно је за онога ко је њиме наоружан” (Velimirović 2003, 9).

Речи владике Николаја Велимировића, иако упућене Србима у Првом светском рату, позивају се и заснивају на идеји светости која обасјава српске ратнике од средњег

века, узвисујући их изнад „изразитих војничких и ратничких врлина” (које, по Јовану Цвијићу, имају Срби), и чинећи их посебним и јединственим, не само међу балканским хришћанским народима (Grozdić 2003, 219).

Опште значење појма „свети ратници” (на латинском *miles christianus*) описано је у *Новом Завету* у 6. поглављу „Ефесцима посланице светог апостола Павла”:

„11. Обуците се у све оружје Божије, да бисте се могли одржати против лукавства ђаволскога...

14. Станите дакле опасавши бедра своја истином и обукавши се у оклоп правде,

15. И обувши ноге у приправу јеванђелија мира;

¹ Ако бисмо силу тог духа покушали условно изразити мерама материјалних величина, она би била већа од противника најмање онолико пута колико је он био јачи у оружју и војницима (Grozdić 2003, 227).

16. А сврх свега узмите штит вјере, о који ћете моћи погасити све распаљене стријеле нечастивога;

17. И кацигу спасенија узмите, и мач духовни који је ријеч Божија” (Novi zavjet 1972, 497).

Изворно значење појма „свети ратници” било је усвојено код српске властеле још од почетка 13. века. Свети Сава је, пишући о борби свог оца против невере, говорио: „Вера као штит, крст као оружје, љубав као штит, држећи као мач реч Божију” (Sava Nemanjić 1970, 26). Свети ратници у суштини представљају узор врлина и персонификују морално пожељан модел понашања (Đorđević 2008, 96).

Узорни свети ратници код Срба су јунаци Косовског завета. „Саможртвовање у име Христа и хришћанске вере, које одабирају Лазар и његови саборци, уводи појам новог типа херојства...из религиозно-моралних побуда, које не доноси победу витешке снаге, већ суштинску победу смисла над варљивим земаљским постојањем” (Bošković, 2014, 303).

На Косовском завету, који је „српско читање, тумачење и живљење савеза који је Бог склопио са човеком” и „испуњење основног смисла садржаног у Новом Завјету Господа нашега Исуса Христа” (Radulović 2013, 126), заснована је особеност погледа српског православља на рат. Српско схватање рата је новозаветно, јеванђељско и почива на најважнијој хришћанској врлини – љубави према ближњем: „Од ове љубави нико веће нема, да ко душу своју положи за пријатеље своје” (Sveto jevanđelije po Jovanu 15, 13, u: Novi zavjet 1972, 255).

Свети Јустин Поповић указује да управо из ове љубави и полазимо у рат: „Ми, дакле, подносимо увреде када су уперене против нас лично, али када су уперене против заједнице, против друштва, онда ми устајемо у одбрану један за другог” (Porović 1974, 252–253). Српско ратовање се тумачи као служење Богу и роду, као одбрана вере и ближњих, као саможртвовање за веру и ближње, пошто Косовски завет „благосиља и сматра за част искључиво одбрамбени рат – било да је реч о одбрани вере, нације, народа, отаџбине. У Косовском завету нема претњи нити угрожавања било кога. У основи су му национална част и достојанство или, како би богослови рекли, богочовечанска част и достојанство оних који су, пострадавши телом унутар граница своје отаџбине, духом надвисили освајача” (Grozdić 2003, 227).

Суштину светости српских ратника најбоље је одредио Небојша М. Крстић: „Православно витештво, дакле, представља органски спој јуначке неустрашивости и хришћанског човекољубља. То је спој који у пуној мери краси српску нацију у њеном државотворном и државочуварном историјском континуитету” (Krstić 1999).

Представљање светих ратника у српском средњовековном сликарству

Свети ратници код српског племства с добрим разлогом заузимају високо место. „Ктитори су изричито захтевали да се њихови заштитници у рату сликају што је могуће ближе олтарској прегради и духовном средишту цркве” (Đorđević 2008, 95). Већ од XIII века у српском средњовековном фреско-сликарству представе светих ратника смештају се у најважнији, централни део храма, у црквене певнице. „На фрескама истакнуто место, у оквиру програма сваке цркве, у зони стојећих фигура, добијали су свети ратници” (Porović 2024, 8). Разлог за додељивање тако истакнутог места светим ратницима у фрескопису српских цркава историчари уметности налазе у чињеници да су они били великомученици.

У српским властeosким црквама свети ратници су приказани наоружани, а не у патрицијској одори или у савременим костимима дворског племства (Đorđević 2008, 94). Овакав начин представљања светих ратника указује на свест српске властеле о значају умећа ратовања за њен углед, моћ и опстанак. У кругу светитеља који су српској властели били од великог значаја посебно је место заузимао Свети Димитрије, тако да је његово представљање као ратника „показивало ком религиозно-етичком идеалу је тежила српска властела у својој земаљској егзистенцији” (91).

Представљања светих ратника у фреско- сликарству на Косову и Метохији

Свети ратници у фреско-сликарству на Косову и Метохији су веома заступљени и често су приказивани са великим уметничким успехом. Свеци се у фреско-сликарству на Косову и Метохији у ратничком костиму први пут појављују у цркви Богородице Љевишке и од тада се у српском фрескопису увек представљају у војничкој одећи (Porović 2024, 9). Свети ратници, Димитрије и

Георгије, који се у спољној припрати у Богородици Љевишкој, што није било уобичајено, појављују „на коњима, подсећају на своје земаљске подвиге, вере ради”, сведочећи о једном од путева којим се стизало до вечности (Babić 2007, 68). Млади свети ратник (по неким проучаваоцима фресака ове цркве), а по другима (Роровић 2024, 13), свети Димитрије заиста поседује неземаљску, духовну лепоту која зрачи са његовог готово дечачког лица ослобођеног од сваког зла. Одевен је у хитон двобојне тканине благих боја и једноставног али ликовно вредног дезена. Од земног оружја има само мали, танки мач.

Свети ратници у фреско-сликарству манастира Дечани смештени су у најнижем појасу поткуполног простора цркве, како и приличи њиховом статусу код српских владара. Сликани су крајње пажљиво, скоро као иконе; нарочито су упадљива њихова младолика лица, са широким површинама помало бледог ружичастог окера, затамњеног тек уз ивице смеђим и зеленкастим сенкама. Слика се нескривено старао да покаже њихову физичку лепоту спорим и меким извођењем, тачним и до краја описаним цртежом.

Искићени су невероватном количином оружја, панцирима, појасевима, завијореним плаштovima, и украшеним, где год се могло, позлаћеним копчама. Нигде пре Дечана представе светих ратника нису биле „тако крхке, нестварне, као долутале из чаробног света лепих и маштовитих прича” (Todić i Čanak-Medić 2005, 466). Одличан пример за последње наведено дочаравање дечанских ратника представља слика светог Меркурија, који расејаног погледа прелази преко земаљских ствари које га се ни у једном смислу не дотичу.

Слика 1. Свети Луп и Меркурије

Извор: Манастир Дечани

Свети ратници у фреско-сликарству на Косову и Метохији највише су приказани и са великим уметничким успехом у Пећкој патријаршији. Арханђео Михаило, који је приказан у јужном делу припрате у цркви Богородице Одигитрије - Наставнице у Пећкој

патријаршији, у стручној литератури је представљен као прави Христов небески војник. „Леполики анђео са светлом траком уплетеном у коврцаву косу, приказан је у краткој туници са уским појасом и пурпурним огртачем” (Todić i Čanak-Medić 2014, 154). У Светим Апостолима у Пећкој патријаршији свети ратници су као „издужене фигуре светлих распеваних боја” представљани на фрескама. Њихов изузетно јак колорит био је једна од најзначајнијих новина коју су фреске у Светим Апостолима донеле српском средњовековном сликарству. На сликама које су биле испуњене јаким светлосним одблесцима, неким невиђеним немиром, повишеним осећањима, војници су слободно изражавали своју неспутану снагу. Зографи који су и до данас остали непознати, са великом пажњом су „насликали групе војника у кратким хитонима, оклопима и панцирним штитницима, са маштовитим кацигама и сликовитим турбанима и лентама” (61–63).

На фрескама у јужној певници у Светим Апостолима приказани су до последњег детаља и оружје светитеља-ратника и њихова раскошна одећа (66). И њихов изузетни сликар остао је непознат, али и данас изазивају дивљење његови ратници који су „увек у благом покрету, понекад свечани у ставу, други пут парадни у изгледу. Радост за очи представљају чисте и расветљене боје црвене, плаве, зелене и жуте, постављене једне поред друге, али не у контрастима, него у веома пажљиво бираним односима”. Свети Теодор Стратилат и Теодор Тирон у Светим Апостолима префињено су насликани и показују да је њихов сликар неговао допадљив цртеж, танане облике и раскошне боје, и да је био склон умереном декоративном стилу, онако како су сликали најбољи византијски уметници око средине 14. века (65).

Фреске у цркви Св. Димитрија у Пећкој патријаршији представљају најлепше остварење српске уметности треће деценије 14. века и показују колика је била надареност сликара Јована и „какав су лиризам, свежину и лепоту поседовале његове слике. Раскошни Божји дар из руке Јованове – како је сам сликар записао у апсиди – избија из сваке његове фреске у цркви” (103). Свети Прокопије и арханђео Михаило у Светом Димитрију приказани су у витким издуженим пропорцијама и племенитих гестова; на њима је свака, па и најмања појединост изведена врло сликовито (103).

По лепоти се истичу и фреске у манастиру Грачаница. „И свети ратници, лепи и снажни, оптерећени оружјем, одевени у блештава

одела, показују исти фини спој пластичне обраде инкарната и декоративне лепоте одела. Свети Јевстатије, Меркурије, Никита и Артемије више подсећају на ратнике земаљског него небеског цара” (Milošević 2015, 92). Богато нијансирано моделовање инкарната показују ликове ратника на чијим лицима трепери светлосни сјај и пуноћа волумена, коме се супротставља раскошна калиграфија орнамената њихових одела (89).

Иако фреско-сликарство Цркве Ваведења Богородице у Липљану није дело зографа великих уметничких могућности „у приказима појединих мотива њихов наивни уметнички израз поседује непосредност и свежину, што показује фигура арханђела Михаила” (Davidov Temerinski 2014, 60).

Одећа српских ратника у средњем веку

Проучаваоци одеће српских ратника у средњем веку на основу српског средњовековног фреско-сликарства, слажу се да је она, углавном, савремена настанку фресака (Роровић 2024, 12). У покушајима идентификације наоружања на фрескама светих ратника Г. Шкриванић је дошао до закључка да су то све делови оружја које се стварно употребљавало у то доба (Vasić 1968, 34).

Одећа српских ратника у средњем веку имала је два вида. Први вид је представљала дворска одећа, односно одећа коју су они као племићи, носили на двору. Овај вид одеће ратника називао се патрицијски костим, према једној од високих титула Византије. Други вид одеће представљао је ратнички костим за који су се најчешће бирале омиљене боје у средњем веку, а посебно популарне за ратнике, „основне боје чистог звука” (Роровић 2021, 414). Испод овог костима, и када су били под пуном ратном опремом, свети ратници су носили цивилну, дворску одећу (патрицијски костим). Зато се она одређује и као доња хаљина, која је најчешће црвена (пошто је то основна боја властеле,) а често плаве боје. Доња хаљина је била видљива на лактовима, рукавима као и на доњем делу када су ратници били у пуној ратној опреми. Током времена се скраћивала, тако да су до изражаја дошле панталоне, које су се називале калце или бечве (Роровић 2024, 20).

Ратнички костим је обавезно имао оклоп, појас, плашт и шлем. Оклоп је био најважнији и може се класификовати у три основна типа. Први тип оклопа представљала је верижњача или

верижна кошуља (*Lorica hamata*), односно панцир или панцир кошуља. То је оклоп од „плетених бурми” тј. површина начињена од спојених металних окаца. Панцир кошуља се састојала од 40.000 до 50.000 алкица. Верижна кошуља се ређе представљала на фрескама. Други тип оклопа био је ламеларни или плочасти оклоп (*Lorica squamata*). Под њим су се подразумевале различите апликације које су ојачавале површину, од најскромнијих кожных или дрвених делова на текстилној површини, до металних плочица на кожној површини. Ламеларни оклоп прављен је од различитих материјала, некада и од фантастичних, перјаних плочица, који су на различите начине били причвршћивани на основне површине (некада су давали изглед крљушти, некад били радијално поређани...). Често се састојао од више од стотину плочица и плоча причвршћених са око четири стотине закивака, тежине између двадесет и тридесет килограма (12). *Lorica segmentata*, назив је за оклоп који се састојао од кожных или металних појасева који су текли од испод пазуха надолу, причвршћени са по једном или више широких трака управно преко рамена (10).

Српска средњовековна војска је носила оклопе који су представљали мешавину жичаних и плочастих делова (Vasić 1968, 33), односно комбинацију оклопа типова *Lorica squamata* и *Lorica hamata*. Можемо да претпоставимо да када архиепископ Данило у Житијама краљева српских и архиепископа „спомиње железну опрему краља Драгутина”, мисли на те типове оклопа. Исто тако, верујемо да су поред неустрашивости српске војске, и такви оклопи допринели њеном непобедивом виду, забележеном у турским хроникама: „Турским војсковођама на Косову пољу задавала је бригу српска коњица која је ’као зид од гвожђа’ притискивала Косово поље” (33).

Када би зограф хтео да прикаже ратнике, уз оклоп је обавезно сликао и шлем. На неким фрескама ратници на главама имају гвоздени шешир, полукалоту са ободом и панциром на потиљку. Један од амблема српскога владара-светог ратника постао је кабласти, дубоки, ритерски шлем који се посебно истицао на његовом новцу. Међу одличјем које су копирале грчке велможе, које су биле под влашћу српског цара, истицао се његов шлем (један је израдио кацигу која у челенци носи двоглавог орла) (Popović 2024, 15).

Плаштови су могли да буду различитог облика и значаја. Сагум је био обични војни огртач, тако да је израз „пребацити сагум” значило ићи у рат. Појас, *cinctorium*, је био и утилитарни и

инсигниолошки предмет у средњовековној Србији, односно, поред практичног имао је и симболичко значење. Представљао је један од главних властеоских статусних симбола и његово даривање је представљало посебну част (9).

КРЕАЦИЈА ПОЗОРИШНИХ ЛУТАКА КОСОВСКОГ ЗАВЕТА

Свака уметничка креација представља сложени естетски процес чија стваралачка природа измиче рационалистичком тумачењу, али чија се полазишта и упоришне тачке, ипак, могу постулирати (Milovanović 2003, 12). То ћемо покушати и за веома сложени стваралачки процес креирања позоришних лутака Косовског завета чији су узор били свети ратници.

Креирање позоришних лутака је сложеније од осмишљавања свих осталих, веома бројних видова лутака, пошто „креирати позоришну лутку значи осмислити лутку у складу са уметничким законитостима две основне уметности које чине луткарску позоришну уметност: ликовне и позоришне уметности” (27). Позоришна лутка, као естетски објекат, подлеже општим законитостима обликовања ликовне форме и принципима сликарске композиције (27), а као сценски објекат, који нема своју функцију ако није оживљен, позоришне уметности подлеже законитостима луткарске анимације. Позоришну лутку одређујемо следећом дефиницијом:

„Позоришна лутка (у даљем тексту само лутка) је сваки објекат који, анимиран од стране глумца луткара, представља неки сценски лик. Њена сценска функција је особина која је разликује од свих осталих врста лутака. Под синтагмом ‘сваки објекат’ подразумевамо како лутке које су креирали уметници, тако и предмете из свакодневног живота и из природе у којима је уметничко око луткара (креатора, редитеља и глумца) открило елементе неког лика” (Milovanović 2015, 20).

У процесу осмишљавања лутке прво полазиште је: „да би смо уопште могли да креирамо неку позоришну лутку морамо до танчина да познајемо особине лика који представља” (Milovanović 2003, 27), као и друштвени миље у коме је настао. „Сваки луткарски лик је представник одређене социјалне групе, структуре мишљења која је карактерише, одређеног историјског тренутка и поднебља, и то се, приликом осмишљавања лутке, узима у обзир, али само

у есенцијалном смислу” (33). У случају позоришних лутака које ми истражујемо, а које представљају ликове ратника из српских јуначких песама косовског циклуса, односно Косовског завета, то су особине које красе српске свете ратнике у средњем веку.

Јавајка – позоришна лутке одабрана за представљање јунака Косовског завета

Друго полазиште у креацији луткарских ликова јунака Косовског завета било је одабирање врсте позоришне лутке која може да их дочара. Одабир врсте лутке је извршен на основу два основна критеријума: 1) да поседује оптималне изражајне могућности за представљање ликова јунака Косовског завета; 2) да није претерано сложена за израду у оквиру наставе предмета Драма и покрет. У процесу одабирања врсте лутке уважена су и достигнућа претходних генерација студената остварена у луткарским представама насталим на основу српских јуначких песама (20). Зато је поново лутка јавајка одабрана за студентске луткарске представе будућих васпитача.

Јавајка припада врсти позоришних лутака на штапу. Она се, на основу критеријума поделе позоришних лутака која се може извршити према: „а) операционој позицији лутке (изнад, испод, са стране позорнице или из позадине); б) методу контроле лутке (директном, који користи само луткареву руку или даљинском, помоћу коначца, штапова итд.); ц) облику лутке (плосне или тродимензионалне), може одредити као тродимензионална сценска лутка која се анимира одоздо даљинском контролом” (12).

Јавајка је традиционална позоришна лутка народа Азије. Савремене јавајке су настале на основу аутентичних лутака на три штапа са острва Јаве (у данашњој Индонезији) по којима су и добиле име. За представљање епских јунака одабрали смо посебан тип јавајки – *wayang golek* (*golek* значи округао, тродимензионалан), које играју у театру који ми данас у Европи називамо театром јавајки (21).

Wayang golek је настао у 16. веку у централној области острва Јава, а касније се проширио и на југоисточне и западне делове острва. То је тродимензионална, дрвена лутка састављена од главе натакнуте на штап и тела које виси на том штапу. За тело лутке причвршћене су покретне руке које се анимирају одоздо, помоћу два штапа повезана са зглобовима луткиних шака. Јавајка је изузетно функционална лутка пошто може и да гестикулира рукама и да

покреће главу. Дугачка разнобојна хаљина ове, и иначе полихромне лутке, закачена је за њен корпус и замењује јој ноге (22).

Репертоар индонежанског театра јавајки базиран је на староиндијским еповима *Махабхарати* (*Mahābhārata*) и *Рамајани* (*Rāmāyaṇa*), али и староиндонежанском епском циклусу о Менаку (*Menak*). Традиционалне индонежанске јавајке играју две основне групе ликова: позитивне и негативне. Боја, детаљи, форма играју огромну улогу при одређењу карактера лутке. У складу са индонежанском уметничком традицијом аутентичне јавајке, у погледу колорита, не теже натурализму. Рафиниране и истанчане, индонежанске јавајке и данас засењују својом једноставном а савршеном изразом.

Традиционалне јавајке изражавају животну филозофију индонежанског народа. Уједно, “*wayang* као систем симбола изражава истине духовног света“ (Mulyono 1977, 23) представљају и његова духовна учења. “Човек коначно постаје способан да чита у *wayang*-у тајне онтологије и највише изразе етике, као и тајну коначног повратка човеком Творцу“ (24). Предодређене да изразе људску величину, племените, витешке ликове, јавајке подучавају народ у складу са његовом јединственом цивилизацијом, моралом, родољубљем и хероизмом из *Рамајане* и других епских циклуса (22). Зато игра театра јавајки буди јака осећања код публике, која је дубоко узнемирена хармонијом ликовних елемената лутака (16). Ликовна хармонија јавајки резултат је дугачког периода стилизације у правцу све мањег реализма (20).

Свети ратници са фресака на Косову и Метохији као ликовни зори лутака Косовских јунака

Треће полазиште у осмишљавању луткарских ликова ратника из Косовског завета било је бирање ликовних узора који ће надахнути њихову креацију. Студентима, који су похађали наставу предмета Драма и покрет од школске 2015/2016. до 2023/24. године, препоручено је да, креирајући лутке ратника из песама косовског циклуса, надахнуће потраже у средњовековном фреско-сликарству на Косову и Метохији. За такво ликовно опредељење нису нађени претходници међу креаторима лутака, али јесу међу ликовним уметницима, од којих се посебно издваја сликар Паја Јовановић који је за „Проглашење

Душановог законика” (1901) „чак копирао своје ратнике по фрескама из Дечана” (Vasić 1968, 14).

Важно је истаћи да то значи да су надахнуће добијали из уметничких представа светих мученика, а не Косовских мученика који у том историјском периоду нису ни представљани на фрескама. Највећи и најсветији међу њима, свети цар Лазар на средњовековним фрескама није био представљен као свети ратник. Иако су у православљу као свети ратници представљани „углавном они свецки који спадају у категорију великомученика” (Popović 2024, 5) и иако је „Лазар светац и његово одабирање небеског царства носи у себи тежину хришћанске идеје мучеништва и страдања” (Bošković, 2014, 126), на средњовековним фрескама (и последично у луткарским представама студената) представљен је као цар. Други највећи и најсветији српски ратник, Милош Обилић, кога највише одликују „витештво, чојство и јунаштво” православног ратника (Grozdić 2003, 217), који „све време живи у вери и вером” (Radulović 2013, 138) и чији је култ био раширен од Хиландара до Гомирја, приказан је као свети ратник тек крајем 18. века (Medaković 1990, 19) .

За креирање лутака историјских личности (или ликова из одређеног историјског периода), а какви су ликови ратника из Косовског завета, важи основно правило креирања костима – „пажљиво истражите костиме и идентификујте битне карактеристике теме или периода “ (Fraser 1980, 75). Од самог почетка процеса креирања костима луткарских ликова из Косовског завета студенти су упућени да се инспиришу аутентичном српском средњовековном одећом, како владарском и властеоском, тако и одећом светих ратника. Имали су задатак да, стварајући лутке, „воде рачуна и о обући, средњовековној фризури, накиту и њиховом складу са ликом лутке и особеношћу српског фолклорног наслеђа” (Milovanović 2019, 543). Сложено стварање лутке све време је било праћено свешћу да у сваком процесу креације уметничке лутке важи правило да лутка никада не сме да буде копија стварности и да се треба одупрети склоности да се имитацијом детаља направи експонат из музеја воштаних фигура (Milovanović 2003, 33).

Приликом креирања лутака инспирисаних српском средњовековном одећом студенти су имали обавезу да уважавају изражајне могућности и ограничења одабране врсте позоришне лутке. Пошто је била у питању јавајка, неки делови костима светих ратника уопште се нису узимали у разматрање, упркос чињеници

да су значајни и ликовно упечатљиви на фрескама, као што су на пример: „Штитници за ноге приметни су, испод обојака, на бројним представама (св. Меркурије, Б. Перивлепта, св. Меркурије, Лесново, св. Ђорђе, Андреаш, Евстатије Плакида, Раваница, св. Теодор Стратилат, Копорин)” (Porović 2024, 13).

ПОЗОРИШНЕ ЛУТКЕ КОСОВСКОГ ЗАВЕТА КРЕИРАНЕ ПО УЗОРУ НА СВЕТЕ РАТНИКЕ У ФРЕСКО-СЛИКАРСТВУ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Сваки креатор лутака (као и сваки уметник) препознатљив је по сопственом стилу. Пред студенте, креаторе лутака, постављен је идентичан захтев: да изграде сопствени стил креације лутака Косовских јунака, „који ће бити средство њиховог личног израза, аутентично дело њихове имагинације” (Milovanović 2003, 28).

Анализа позоришних лутака Косовског завета креираних по узору на свете ратнике у фреско-сликарству на Косову и Метохији показала је да су студенти са великим успехом пронашли своје стилске поступке у њиховом стварању. У питању су оригиналне креације само надахнуте фрескама, односно, ниједна студентска лутка није копија неке конкретне фреске, већ представља комбинацију више њих или њихову потпуно слободну интерпретацију и реинтерпретацију. То значи да су студенти приликом преобликовања узора у дизајн лутака извели интелектуалне операције значајне за креативност и дивергентно стварање: створили су симболичке релације (ликовно транспоноване различитих материјала у нове целине), извели трансформације (уочавање елемената за трансформацију), створили систем (уочавање и коришћење ликовних структура) и импликације (емоционалног, интуитивног схватања ликовних структура) (Karlararis i Kraguljac 1981, 18).

Креације студената поткрепљују уверење да су у стварању лутака поступали слично професионалцима. „Уметници модерне су интуитивно открили духовну сродност позоришних лутака и дела ликовне уметности, а савремени креатори лутака у стваралачком процесу осмишљавања сценске лутке, често користе поступке реинтерпретације модерне уметности (посебно неких облика експресионизма, геометријске апстракције, поп арта)” (Milovanović 2003, 27).

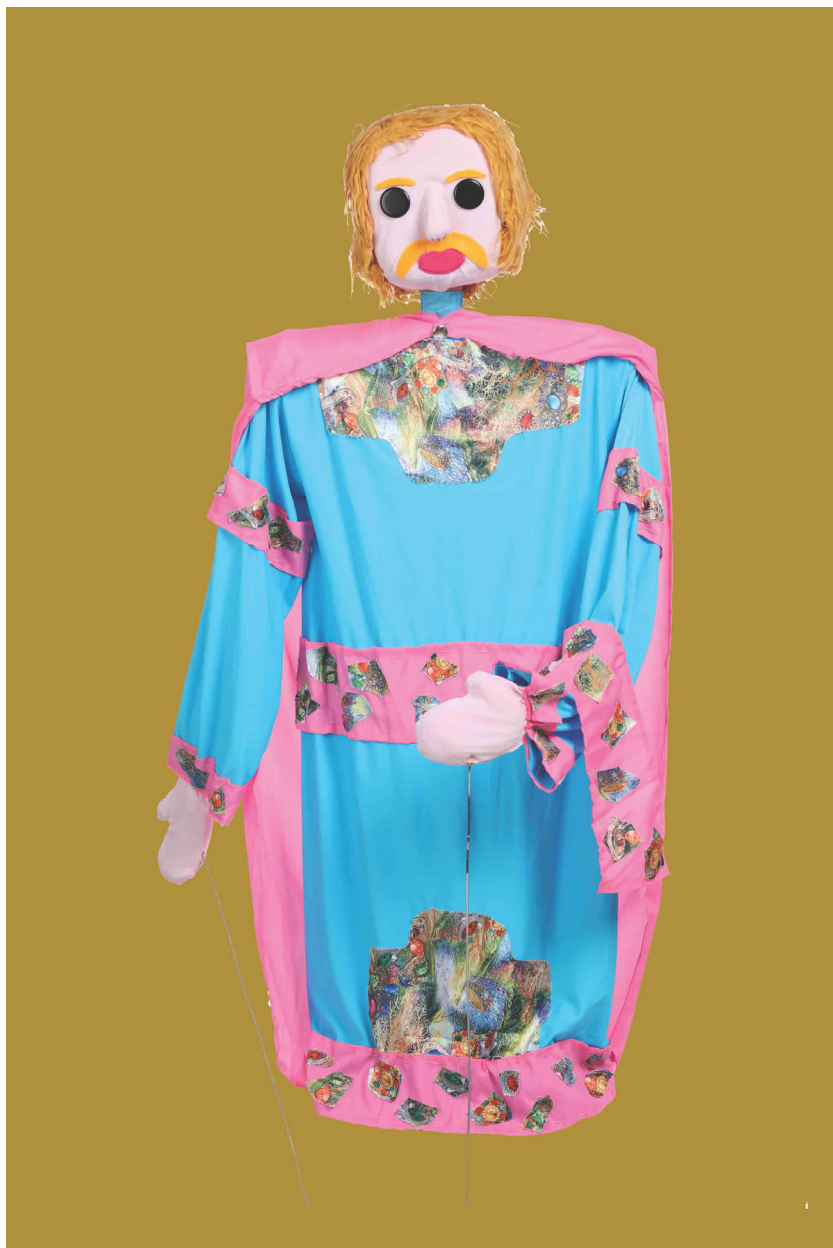
Може се, такође, уочити да је највише примењени уметнички поступак у преобликовању одеће светих ратника представљених на нашим фрескама у дизајн костима лутака јунака Косовског завета био стилизација. „Стилизација је, иначе, веома важно уметничко средство луткарског позоришта” (28). Оригиналношћу и сопствени стил студената могу се уочити на луткама које представљају истог Косовског јунака – Милоша Обилића (слике 2 и 3), или различитих јунаке и супротне ликовне стилове (слике 4 и 5).

Слика 2. Милош Обилић

Извор: Аутор лутке Теодора Марковић

Слика 3. Милош Обилић

Извор: Аутор лутке Теодора Радуловић

Слика 4. Милан Топлица

Извор: Аутор лутке Марина Тркаљач

Слика 5. Срђа Злопоглеђа

Извор: Аутор лутке Катарина Милошев

Стилизација је важила и за обавезне делове ратничког костима (оклоп, појас, плашт и шлем). Дobar пример за минималистичку стилизацију ратничког одела представљају појас и панцир Косовског ратника на слици 4. Властеоски појас, који је био од тако велике важности да се „у Душановом законуку спомиње као једна од четири властеоске инсигније” (Ivanović i Vojvodić 2016, 163). за коју 48. параграф „О умрлој властели” прописује „златни појас да има син његов, и да му цар не узме” (Dušanov zakonik 2002, 86), на луткама се крајње слободно дизајнира (слике 3, 4, 5 и 6).

Слика 6. Крстомир Југовић

Извор: Аутор лутке Милена Неђић

Креирајући оклопе (панцире) лутака, студенти су најчешће комбиновали три основна типа српске средњевековне ратничке одеће и добијали нове, оригиналне типове, као што се може видети на сликама 2, 4, 5, 6, и 7. За плашт на слици 3 коришћена је интензивна, „поп арт” боја, која се сматра ултрамодерном, а, у ствари, усклађена је са средњовековном традицијом у којој је „постојао раскошни тријумфаторски палудаментум, чији је пурпур био резервисан за војсковође, најчешће цара” (Poročić 2024, 9).

Слика 7. Панцир Милоша Обилића

Извор: аутор лутке Милица Стопић

Студенти су бирали материјале за израду лутака потпуно слободно у уметничком смислу, а у технолошком крајње обазриво и усклађено са особеностима луткарских ликова, посебно њиховим духовним својствима. Шлем Милоша Обилића (слика 8), који је за надахнуће имао шлем са фреске у Дечанима, „савремен настанку сликарства, обично је реч о басинету, али се на глави св. Меркурија налази као цитат античке представе Хермеса – Меркурија, имењака св. Ратника” (Роровић 2024, 15), израђен је од чипке.

Слика 8. Шлем Милоша Обилића

Извор: Аутор лутке Милица Стопић

Можемо да закључимо да су студенти користећи представе светих ратника средњовековног фреско-сликарства на Косову и Метохији у функцији креирања луткарских ликова јунака Косовског завета поштовали најважније правило за достизање уметничке вредности лутке: „Приликом стилизације позоришне лутке треба строго водити рачуна да се она не замени деформацијом, дескрипцијом или допадљивошћу (на граници кича) лутке” (Milovanović 2003, 28).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Babić, Gordana. 2007. „Slikarstvo Bogorodice Ljeviške”. U Draga Panić i Gordana Babić-Đorđević. *Bogorodica Ljeviška*, 47–104. Priština: Panorama; Beograd: Srpska književna zadruga.
- Bošković, Sanja. 2014. *Kosovski kulturološki mit*. Beograd: Službeni glasnik.
- Davidov Temerinski, Aleksandra. 2014. *Crkva Vavedenja Bogorodice u Lipljanu*. Beograd: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture.
- Dušanov zakonik. *Zakon blagovernogo cara Stefana: bistrički prepis*. 2002. Beograd: Ethos.
- Đorđević, Ivan M. 2008. *Studije srpske srednjevekovne umetnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Fraser, Peter. 1980. *Puppets and Puppetry*. London: B T Batsford Ltd.
- Grozdić, Borislav D. 2003. „Pravoslavlje i rat”. U *Vojevanje za veru i otadžbinu*, prir. Borislav D. Grozdić, 195–235. Beograd: Vojnoizdavački zavod; T.S. Ilijić.
- Ivanović, Miloš, i Uglješa Vojvodić. 2016. „Vlasteoska obeležja u arheološkom kontekstu”. U *Procesi vizantinizacije i srpska arheologija*, ur. Vesna Bikić, 159–165. Beograd: Službeni glasnik; Srpska komitet za vizantologiju; Vizantološki institut SANU.
- Karlavaris, Bogomil, i Mira Kraguljac. 1981. *Razvijanje kreativnosti putem likovnog vaspitanja u osnovnoj školi*. Beograd: Prosveta; Institut za pedagoška istraživanja.
- Krstić, Nebojša M. 1999. „Otkud rat?” *Pravoslavlje* 774, 15. jun 1999.
- Medaković, Dejan. 1990. *Kosovski boj u srpskoj likovnim umetnostima*. Beograd: Srpska književna zadruga; Novi Sad: Matica Srpska; Priština: Jedinstvo.
- Milošević, Desanka. 2015. *Manastir Gračanica*. Prizren: Eparhija raško-prizrenska; Gračanica: Manastir Gračanica.
- Milovanović, Ana. 2003. *Folklorne lutke na štapu: priručnik za nastavu scenske umetnosti*. Aleksinac: Viša škola za obrazovanje vaspitača.
- Milovanović, Ana. 2015. „Određenje pozorišne lutke”. *Teatron*, 170–171: 83–88.
- Milovanović, Ana K. 2019. „Primena lutkarskog metoda u funkciji rodoljubivog vaspitanja studenata studijskih programa za obrazovanje vaspitača”. U *Inovativni pristup vaspitanju i obrazovanju: stanje, dileme i perspektive*, ur. Ljiljana Paunović

- i Slađana Vidosavljević, 529–549. Leposavić: Učiteljski fakultet u Prizrenu.
- Milovanović, Ana K. 2024. „Moralna vertikalna kosovskog zaveta u dramtizacijama srpskih narodnih pesama kosovskog ciklusa”. U *Mi i drugi kroz vizuru Kosova i Metohije: tematski zbornik naučnih radova. Knj. 1, Jezik i književnost*, ur. Mirjana Bečejski i Ana Mumović, 69–82. Leposavić: Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić; Beograd: Akademija za nacionalnu bezbednost.
- Monahinja Jefimija. 1989. „Pohvala knezu Lazaru”. U *Srpska poezija i boj na Kosovu: od 14–20. veka*, prir. Damijan Petrović i Vladeta Vuković, 50–52. Prokuplje: Književno društvo „Rade Drainac”.
- Mulyono, Sri. 1977. *Human Character in the Wayang*. Jakarta: Pustaka Wayang.
- Novi zavjet Gospoda našega Isusa Hrista*. preveo Vuk Stefanović Karadžić. 1972. Beograd: Nolit.
- Popović, Bojan. 2021. *Srpska srednjovekovna vladarska i vladeoska odeća*. Beograd: Muzej srpske pravoslavne crkve.
- Popović, Bojan. 2024. *Sveti ratnici u srpskom srednjovekovnom slikarstvu*. Golubac: Tvrdava Golubački grad.
- Popović, Danica. 2017. „Svetinje i sveti na Kosovu i Metohiji u kulturnom sećanju i nacionalnoj svesti Srba”. U *Umetničko nasleđe srpskog naroda na Kosovu i Metohiji. Istorija, identitet, ugroženost, zaštita*, ur. Dragan Vojvodić i Miodrag Marković, 81–98. Beograd: SANU.
- Popović, Justin. 1974. *Žitija svetih: za mesec maj*. Valjevo: Manastir Sv. Ćelije.
- Radulović, Milan. 2013. „Kosovski zavet u srpskoj književnosti i istoriji”. U Milan Radulović. *Umetnost i vera*, 126–140. Beograd: Pravoslavno bogoslovski fakultet; Institut za teološka istraživanja.
- Sava Nemanjić. 1970. *Služba Svetome Simeonu*. U *Srbijak, knjiga prva: službe, kanoni, akatisti*, prir. Đorđe Trifunović, 8–31. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Todić, Branislav, i Milka Čanak-Medić. 2005. *Manastir Dečani*. Beograd: Muzej u Prištini [sa izmeštenim sedištem]: Centar za očuvanje nasleđa Kosova i Metohije - Mnemosyne; Dečani: Srpski pravoslavni manastir Visoki Dečani.
- Todić, Branislav, i Milka Čanak-Medić. 2014. *Manastir Pećka patrijaršija*. Novi Sad: Platoneum; Beseda.
- Vasić, Pavle. 1968. *Nošnja naroda Jugoslavije kroz istoriju*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.

- Velimirović, Nikolaj. 2003. „Nepobedno oružje”. U *Vojevanje za veru i otadžbinu*, prir. Borislav D. Grozdić, 9. Beograd: Vojnoizdavački zavod; T.S. Ilijić.
- Vuksan, Vanja. 2021. *Kraljevi i svetitelji srpski: katalog izložbe*. Beograd: Istorijski muzej Srbije.

Ana Milovanović*

Faculty of Education, University of Belgrade

**THE HOLY WARRIORS IN THE
FRESCO PAINTING OF
KOSOVO AND METOHİJA
AS MODELS OF THE PUPPETS
OF THE KOSOVO COVENANT**

Resume

The paper studies the holy warriors in the fresco painting of Kosovo and Metohija as a model for the creation of the puppets of the Kosovo Covenant. The aim of the paper is to present frescoes of Kosovo and Metohija as an optimal inspiration for the creation of the puppets of the Kosovo Covenant. The pattern of the research was the warrior puppets of preschool teacher students of the Faculty of Education in Belgrade, created at the course Drama and Movement. The following methods were used: descriptive, analysis of content, and comparison. The reasons for choosing holy warriors as role models are presented: holiness as the central state-building idea of the Serbs and the uniqueness of Serbian warriors in the Middle Ages; the heroes of the Kosovo Covenant as exemplary holy warriors among the Serbs; the exceptional artistic value of holy warriors on frescoes of Kosovo and Metohija. The universal principles of puppet creation and special principles used in the creation of puppets of the Kosovo Covenant were exposed. There were examples of the puppets created by the model of the holy warriors in the fresco painting of Kosovo and Metohija. It was concluded that the students successfully found their own

* E-mail address: ana.milovanovic@uf.bg.ac.rs; ORCID: 0009-0004-7145-5608.

stylistic procedures in the creation of the puppets of the Kosovo Covenant.

Keywords: the Kosovo Covenant, puppet, fresco painting of Kosovo and Metohija, Javanese puppet, holy warriors, creation of puppets, holy Tsar Lazar, the Kosovo heroes as exemplary holy warriors, preschool teacher students

* Овај рад је примљен 1. маја 2025. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. маја 2025. године.